

Závěr

V závěrečné části této publikace se pokusíme shrnout získané informace a na základě jejich shrnutí stanovit závěry, návrhy změn v procesu osamostatňování, v procesu individuálního plánování a systému následné péče, současně se pokusíme předložit některá doporučení. Pokusíme se formulovat doporučení, která by mohla vést ke zlepšení poskytovaných služeb a péče klientům zařízení náhradní výchovné péče a následné péče v rámci procesu osamostatňování. Některá doporučení a návrhy mohou být shodné s návrhy provedených analýz (srovnej: Folda a kol., 2008; Baldová a kol., 2010).

1. Závěry a doporučení

Aby byl proces osamostatnění úspěšný, měl by moment odchodu osamostatňujícího se klienta z instituce nastat až ve vhodné (ideální) chvíli. V optimálním případě by to mělo být až v období jeho dostatečného psychosociálního rozvoje. Psychická a emocionální připravenost klientů je vnímána jako jeden z klíčových elementů celého procesu.

Jiný, neméně důležitý činitel, který má podstatný vliv na průběh procesu, představují obavy a strach z opuštění instituce a ze samoty. Tomu předejdeme poskytnutím dostatečných a srozumitelných informací klientovi či jasného vyjádření podpory (účasti, spoluúčasti), např. v rámci kvalitního procesu individuálního plánování. Získání důležitých, potřebných a dostatečných informací je

pro klienty nezbytné. S dostatečnými informacemi a jasně vyjádřenou podporou nabudou klienti pocitu jistoty.

Zúčastněné osoby (vychovatel, opatrovník, kurátor, asistent, pečovatel⁷, případně dobrovolník) by měly v rámci možností sledovat další průběh života klienta a v případě nastalé kritické situace ho podpořit. **Podpora** a „**spoluúčast**“ vychovatele – opatrovníka (kurátora) se jeví jako nezbytná (v případě, že klient nevyjadřuje nesouhlas s touto podporou a dohledem!).

Je-li pobyt klienta ve výchovném zařízení nevyhnutelný, měl by být soustavnou přípravou na jeho opuštění a osamostatnění se!

Nebylo by od věci, kromě uvedených využívání Individuálních plánů (Individuálních plánů osamostatnění) a Programů rozvoje osobnosti více využívat také **případové konference**. Ty by se měly stát povinným článkem v procesu osamostatňování, neboť v rámci nich má klient možnost setkat se osobně s lidmi, kteří jsou na pomoci v řešení situace klienta zainteresováni, a kteří mu mohou případně „podat pomocnou ruku“. Jedná se především o setkání klienta se zástupci výchovného zařízení, sociálními pracovníky, kurátory, pracovníky OSPOD (v České republice) nebo PCPR (v Polsku), případně i se zástupcem místní policie či sociálním pracovníkem nebo ředitelem zařízení následné péče. Společně pak mohou najít **kvalitní řešení situace klienta**.

Velmi podstatné je přijetí **Standardů kvality** (Standardů péče o klienta). V těchto kvalitně zpracovaných Standardech by byla srozumitelným způsobem definována nejen práce s klienty výchovných zařízení, průběh individuálního plánování, průběh osamostatňování a odchodu klienta z výchovného zařízení, ale také jasně definovaná spolupráce s rodinou a se zařízeními následné péče o mladé dospělé.

Stálo by za úvahu, zda by nebylo dobré, aby i čeští klienti, kteří se osamostatňují, měli své **opatrovníky**, a to nejen v podobě kurátorů, kteří mají na starost značné množství různých klientů, ale v podobě **asistentů, klíčových pracovníků**, případně dobrovolníků, nejlépe úspěšných „absolventů“ procesu osamostatňování, kteří mají s tímto procesem převážně kladné osobní zkušenosti. Mohla by to dokonce být i placená činnost, čímž bychom, jak se říká, „zabili dvě mouchy jednou ranou“. Některé neziskové organizace již podobné projekty uskutečňují.

Z výsledků šetření ve vybraných zemích vyplývá, že pro mladé lidi jakožto skupinu, která opouští náhradní výchovnou péči, je proces osamostatňování

⁷ Quality4Children (Standardy pro péči o děti mimo domov v Evropě) označují vychovatele – opatrovníka, resp. opatrovníka osamostatňování jako pečovatele. My známe funkci pečovatele ze sociálních služeb. Dle mého názoru tento termín jasně nevystihuje funkci, kterou by měl zastávat.

náročnější. Je spojen s překonáváním jistých obtíží. Jejich cesta k dospělosti je kratší, tvrdší a často více riskantní (Stein, Munro, 2008). Přesto můžeme konstatovat, že toho o situaci těchto mladých lidí z postkomunistických zemí Evropy víme jen málo, protože komplexní výzkum a analýza zákonů, politiky a praktických postupů v těchto zemích doposud nebyly komplexně provedeny.

Pro srovnání jsme vybrali primárně Polsko, dále Bulharsko, Českou republiku a Ruskou federaci, a to záměrně jako země postkomunistického regionu s predikovanými společnými rysy (které se ostatně příliš nepotvrdily). Sekundárně jsme pro srovnání do seznamu zemí doplnili Francii, která je zemí se zcela jiným vývojem v druhé polovině dvacátého století.

1.1. Některá doporučení pro vybrané země v rámci procesu osamostatňování

Doporučení:

- Vytvoření **nového právního rámce** určeného speciálně pro přípravu k osamostatňování a následnou péči nebo posílení stávajícího práva;
- Vytvoření národní strategie a jasných **standardů pro přípravu osamostatnění** a následnou péči;
- **Zlepšení koordinace** odpovědných orgánů na národní, ale i mezinárodní úrovni;
- **Redukce fragmentace** odpovědnosti mezi národními ministerskými odbory;
- **Zkvalitnění spolupráce** mezi vládními agenturami, včetně zapojení neziskových organizací.

Toto lze spojit s požadavkem začlenění kvalitativních standardů, které jsou v souladu s Pokyny OSN pro náhradní péči o děti a Quality4Children (Standardy pro péči o děti mimo domov v Evropě⁸). Tyto standardy byly vytvořeny za účelem zlepšení kvality péče a následných služeb pro děti. Byly vytvořeny na základě výzkumného projektu, (mezinárodního srovnání) a jsou návrhem širšího rámce snahy standardizovat péči o děti žijící mimo rodinu (v zařízeních výchovné péče apod.). Pro Českou republiku však nejsou závazné.

---

⁸ Tyto Standardy pro péči o děti mimo domov v Evropě jsou na jisté úrovni podobné Standardům kvality, jak je známe ze sociálních služeb. V současné době je snaha prosadit používání těchto standardů i do pedagogického (výchovného) prostředí.

Další doporučení:

- **Práci s rodinami** jako prevence umístování dětí do náhradní péče;
- Zajištění dodatečného **školení**, včetně dobrovolníků, asistentů, pečovatелů, zaměstnanců a dalších osob, které se na procesu podílejí;
- Systematický **sběr spolehlivějších oficiálních dat**;
- **Monitorování mladých** lidí, jež opouštějí instituce náhradní výchovné péče, založené na ukazatelích, jakými jsou vzdělání, zaměstnání, vzdělávání, ubytování, zdraví a spokojenost;
- **Uspořádání výzkumu problémů** v rámci procesu a služeb, které jsou k dispozici klientům, kteří opouštějí náhradní výchovnou péči;
- **Deinstitucionalizace péče** jejím přesunutím do pěstounské péče, opatrovnictví či malých dětských domovů;
- **Podporu kontaktů** mezi klienty a jejich původními rodinami;
- Systematickou **práci s rodinami** klientů po odebrání dítěte;
- **Rozšíření spektra následné péče** (začlenit bydlení a zaměstnání, finanční pomoc, osobní podporu a krizové služby mezi hlavní priority);
- **Zvýšení zapojení neziskových organizací** a tyto organizace finančně zvýhodnit;
- Podporu většího zapojení mladých lidí do rozvoje příprav a následných služeb.
- **Podporu informovanosti** a tvorbu příslušných webových stránek.
- Povinné **konání případových konferencí**;
- Povinné **zpracování Individuálních plánů** pro všechna zařízení náhradní výchovné péče;
- Povinné zpracování **Individuálních plánů pro opuštění zařízení** výchovné péče pro všechna zařízení náhradní výchovné péče;
- Stanovení povinnosti obcím, **zajistit sociální byt** pro klienta po jeho odchodu z výchovného zařízení (dle příslušnosti místa trvalého bydliště);
- **Zvýhodnění klientů** zařízení náhradní výchovné péče v rámci zaměstnání (garance příslibu práce, případně speciálně vytvořených pracovních míst);
- **Zvýšení informovanosti veřejnosti** o problémech a překážkách, kterým musí klienti čelit.

1.2. Možná podoba Standardů péče o klienty výchovných zařízení

Proces opuštění náhradní výchovné péče musí být důkladně **plánován a realizován!** Proces opuštění náhradní výchovné péče je **zásadní fází v péči**

o klienta. Měl by být založen především na Individuálním plánu péče o klienta (Individuálním plánu osamostatnění). **Klient musí být uznáván jako odborník na kvalitu péče o svou osobu.** Jeho zpětná vazba je zásadní pro další rozvoj kvality systému náhradní výchovné péče a příslušného modelu péče (Quality4Children, 2008).

Povinnosti, které by mohly ze Standardů vyplývat:

- **Útvary pro ochranu dětí** (PCPR, OSPOD)
  - sledují a podporují plánování a realizaci procesu opouštění péče;
  - koordinují spolupráci mezi všemi zúčastněnými stranami.
- **Výchovné zařízení**
  - zajistí, aby byl proces osamostatňování (opouštění péče) plánován a realizován v souladu s Individuálním plánem osamostatnění (Individuálním plánem);
  - provádí klienta celým procesem profesionálně a citlivě;
  - spolupracuje s původní rodinou.
- **Opatrovník osamostatňování** (kurátor, asistent)
  - plánuje proces osamostatňování spolu s příslušnými zúčastněnými stranami;
  - realizuje proces osamostatňování v souladu s Individuálním plánem;
  - spolupracuje s původní rodinou.

1.3. Některá doporučení v rámci Standardů péče o klienty zařízení

a) Proces opouštění péče je důkladně plánován a realizován.

- asistent plánuje a realizuje proces osamostatňování na základě Individuálního plánu. Realizace tohoto procesu se uskutečňuje postupně, je-li to v zájmu dítěte;
- klient má právo rozhodovat, do jaké míry se má jeho původní rodina či osoby blízké účastnit plánování a realizace procesu opouštění péče;
- opatrovník v případě potřeby konzultuje případné problémy s profesionály (odborníky, supervizí nezávislého pracovníka, psychology apod.);
- opatrovník svolá případovou konferenci, v rámci které zjistí potřebné informace a řeší další průběh života klienta;

b) Klient je uznáván jako odborník na kvalitu péče o svou osobu.

- opatrovník (asistent osamostatňování) požádá klienta, aby zhodnotil kvalitu poskytované péče;

- opatrovník předá tuto zpětnou vazbu řediteli (vedoucímu) výchovného zařízení, aby ji zařízení mohla zohlednit při dalším **rozvíjení kvality** systému náhradní výchovné péče.
- c) Proces osamostatňování je založen na Individuálním plánu osamostatňování.**
- Individuální plán definuje stav rozvoje klienta, stanovuje cíle a opatření a objasňuje zdroje potřebné k podpoře celkového rozvoje klienta během procesu opouštění péče;
  - Individuální plán a jeho realizace jsou pravidelně hodnoceny (přehodnocovány min. jednou měsíčně, nejlépe jednou za 14 dní);
  - Individuální plán rovněž zohledňuje budoucí život klienta po opuštění péče, a to definováním pokynů pro případnou následnou péči o klienta.
- d) Návrat do původní rodiny nebo přestěhování na jiné místo je důkladně připravován.**
- má-li se klient vrátit do své původní rodiny nebo se přestěhovat na jiné místo, dotyčné osoby spolupracují na řešení situace klienta (spolupracuje útvar pro ochranu dětí, současný, případně i budoucí opatrovník, kurátor a původní rodina apod.);
  - klient se aktivně účastní procesu rozhodování a přípravy v souladu se svou úrovní myšlení a chápání.
- e) Pro klienta opouštějícího výchovné zařízení je uspořádáno rozloučení.**
- pro klienta je uspořádána vhodná schůzka na rozloučenou, která bude představovat začátek jeho další životní fáze;
  - stane se tak v souladu s běžnými tradicemi zázemí dítěte s cílem splnit přání klienta, tedy v případě, že si to klient přeje.
- f) Klient má přístup k podpoře a poradenství i po opuštění výchovného zařízení.**
- útvar pro ochranu dětí a výchovné zařízení zajistí finanční a materiální podporu (aktuální a následnou) a poradenství.
- g) Čemu je důležité se vyvarovat:**
- proces osamostatňování není důkladně plánován nebo realizován;
  - proces osamostatňování není zohledněn v Individuálním plánu;
  - zúčastněné strany se nedohodnou na plánu osamostatňování (opuštění péče);
  - klient má pocit, že není zapojen do procesu opouštění péče;
  - klient plánu a postupům v rámci osamostatňování nerozumí;

- klient nebo původní rodina se neúčastní plánování a realizace procesu opouštění péče;
- není zájem o znalosti klienta ohledně kvality péče o jeho osobu;
- proces osamostatňování nespĺňuje individuální potřeby klienta;
- klientovi není poskytována následná podpora nebo je tato podpora neadekvátní;
- klient nemá příležitost se rozloučit.

Pro většinu dnešních mladých lidí, žijících v Evropě, je cesta k dospělosti vyznačena těmito důležitými mezníky:

- přestěhování se do **vlastního bydlení**;
- ukončení základního, resp. středního **vzdělání**, započetí vyššího vzdělávání či jiného druhu kvalifikace;
- nalezení uspokojujícího **zaměstnání**;
- získání dobré zdravotní, **fyzické a psychické kondice a pocitu spokojenosti**.

Tyto cíle, respektive jejich dosažení, jsou vzájemně propojeny. Úspěch v jedné či druhé oblasti má vliv na úspěch v oblasti další.

2. Návrh změn v systému následné péče

Jako zásadní problém můžeme uvést především chybějící koncepci ze strany státních institucí. Platná legislativa je sice prvním nezbytným krokem, ale stát by měl jasně definovat priority v oblasti následné péče. V roce 2006 Ministerstvo práce a sociálních věcí publikovalo **Národní koncepci rodinné politiky**, ale zcela vynechalo systém následné péče, tato situace trvá. Přitom mnohé analýzy dokazují, že je potřebné systém následné péče zásadně reformovat, zefektivnit a především přizpůsobit potřebám klientů odcházejících ze systému náhradní výchovné péče.

Za další problém v oblasti následné péče lze považovat nedostatek finančních prostředků, určených na rozvoj přípravy klientů na odchod ze systému náhradní výchovné péče a podporu **rozvoje systému následné péče**. Současná podoba distribuce finančních prostředků sice zdánlivě vyhovuje výchovným (ústavním) zařízením, neboť jejich příjmy jsou státem dlouhodobě garantovány na základě zákona. Nicméně neziskové organizace, které mají nezastupitelnou roli v systému následné péče, jsou naproti tomu ve většině případů závislé na krátkodobých grantech, a proto jsou jejich možnosti plánování dlouhodobého rozvoje činností

silně omezeny. Bez významného zvýšení a především změn v přísunu **finančních prostředků** určených na služby následné péče pro klienty odcházející z náhradní výchovné péče nelze předpokládat významné zkvalitňování nabízených služeb.

3. Některá doporučení týkající se následné péče

- Je nutné posílit **kapacitu Domů na půl cesty**. Zabránit tomu, aby v těchto domech byly ubytováni mladí lidé, kteří nemají podporu rodiny s lidmi, kteří byli (dokonce opakovaně) ve výkonu trestu odnětí svobody. Domy na půl cesty by neměly striktně omezovat pobyt na jeden rok, ale musí kauzální případy řešit individuálně.
- Budovat menší **azylové domy** pro mladé lidi, kteří odešli ze systému náhradní výchovné péče.
- Je důležité podporovat a propagovat firemní programy, které dětem vyrůstajícím bez podpory rodiny usnadňují **vstup na trh práce**;
- S předstihem 6 měsíců před skončením péče uspořádat **případovou konferenci**, na níž budou prodiskutovány hlavní sféry budoucího samostatného života dítěte, což jsou přinejmenším: bydlení, práce, partnerské vztahy, kontakty s vlastní rodinou aj.
- Po dobu nejméně dvou let po opuštění péče musí mít dítě jednoho **klíčového pracovníka**, který bude koordinovat podporu a v případě potřeby svolávat další případové konference. (Doba jednoho roku není dostatečná. Nedávno vydaná zpráva Ministerstva vnitra ukázala, že počet případů sociálního selhání u těchto dětí prudce roste po uplynutí prvního roku od skončení péče);
- Je vhodné podporovat a propagovat programy obcí, které těmto dětem usnadňují **přístup k bydlení**.